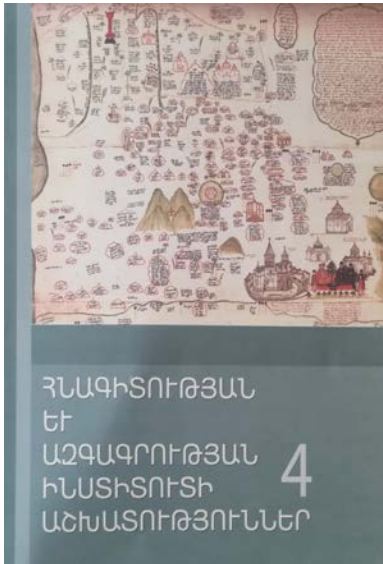

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 4, խմբ.՝ Ս.Գ. Հոբոյան, Հ.Տ. Մարության, Թ.Լ. Հայրապետյան, Տ.Ս. Դալայան, Երևան, ՀԱԻ հրատ., 2021, 271 էջ:

ՀԱԻԱ պարբերականի 4-րդ հատորն ընդգրկում է 21 հետազոտողի գիտական հոդվածներ: Այն բաղկացած է չորս հիմնական բաժիններից. ա) միջգիտակարգային հետազոտություններ, բ) դաշտային հետազոտություններ, գ) տեքստաբանական հետազոտություններ, դ) բանագիտության և ազգագրության պատմություն:

Առաջին՝ Միջգիտակարգային հետազոտություններ բաժնի հոդվածները գրված են տարբեր գիտակարգերի՝ հնագիտության, մշակութային մարդաբանության, ազգագրության, բանագիտության, աղբյուրագիտության համադրմամբ:

Մշակութային մարդաբան Լևոն Աբրահամյանը «Թամանյանի ժողտունը. առասպելաբանություն, գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն» հոդվածում (էջ 8-19) յուրօրինակ ուսումնասիրություն է կատարում Ալեքսանդր Թամանյանի նախագծած ժողտան (այժմ՝ Օպերայի շենք), ճարտարապետի պատկերացումների և դրանց պատմամշակութային արմատների միատիկ աղբյուրների մասին: Հեղինակը նշում է, որ Օպերայի և բալետի թատրոնը Ա. Թամանյանի ամենաառեղծվածային շինությունն է, որովհետև ճարտարապետը համոզված էր, որ այդ վայրում մոտ երկու հազար տարի առաջ գործել է երգի՝ Վահեվահյան հեթանոսական տաճարը՝ նվիրված Վահագն աստծուն, ինչպես նաև սիրո դիցուհուն՝ Աստղիկին: Այսինքն՝ երգի տաճարն առնչվում էր սիրո և ռազմի գործառույթներին: Լ. Աբրահամյանն իր աշխատանքը դիտարկում է ճարտարապետության պատմաբան, մշակութաբան Պապենիի «Մշակույթ մեկ» և «Մշակույթ երկու» մոդելների շրջանակում և բացահայտում Ա. Թամանյանի ստեղծած «Մշակույթ երկուսը»: «Մշակույթ մեկը» հեղափոխական սկզբունքով ժխտում է անցյալը, իսկ մյուսը հատուկ հայացք է դեպի անցյալ: Հեղինակը հստակ սահմանազատում է թամանյանական «Մշակույթ երկուսը» ստալինյանից: Ըստ նրա՝ ստալինյան «Մշակույթ երկուսը» հայացք էր դեպի կայսերական տիպի անցյալ, իսկ թամանյանականը կլասիցիզմի և միջնադարյան հայկական ճարտարապետության համադրությամբ արված կառույց է: Հեղինակը գալիս է այն եզրահանգման, որ Թամանյանը չէր պայքարում քրիստոնեության դեմ, բայց իր կառուցած թատրոնի՝ նախասկիզբներ գնացող տաճարը պետք է առնչություն ունենար պայքարի ու հաղթանակի հետ: Նշանակում է՝ Վահեվահյան որակումն ունի առասպելաբա-

նական-արխետիպային համատեքստ, և եթե Թամանյանը դրա մասին չուներ հստակ պատկերացում, ապա ուներ որոշակի բնագրային զգացողություն:

Հնագետ Արսեն Բորոխյանը «Կաթար-վիշապաքար. Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց» հոդվածում (էջ 20-35) քննության է ենթարկում կաթար-վիշապաքար փոխառնչության հարցը՝ եզրակացնելով, որ այդ կոթողները, ըստ ամենայնի, նույն բովանդակային ու գործառնական նշանակությունն են ունեցել: Կաթարը, ըստ ժողովրդական հավատալիքի, սուրբ, նվիրական քար է համարվել: Այս եզրույթը առավել կիրառական է Ախալքալաքի շրջանի հայության մեջ: Անվանումների ընտրությունն էլ պայմանավորված է կաթարի մասին եղած ավանդագրույցով, որում չի արձանագրվում *վիշապաքար* անունը: Այսինքն՝ ջավախեցիները կարող են վիշապաքարը նաև «կաթար» անվանել: Հեղինակը քննում է կաթարի մասին ավանդագրույցը՝ ներկայացնելով չորս հեղինակների՝ Ե. Լալայանի, Ի. Ռոստոմիշվիլիի, Ե. Թաղաիշվիլիի և Վ. Բդոյանի տարբերակները և դրանց հավելում հինգերորդը՝ իր գրառածը: Խոսելով ավանդագրույցի մասին, թե այն որտեղ և երբ է առաջացել կամ ինչ կապ ունի Վիշապաքար հնագիտական կոթողի հետ՝ հեղինակը գալիս է այն եզրահանգման, որ դա կարող է ունենալ հին տեղական արմատներ, իսկ այն հանգամանքը, որ Ջավախքի Կաթարին վերագրում են պտղաբերության, ուղեցույցի կամ սահմանաքարի գործառույթներ, ցույց է տալիս դրա և վիշապաքարերի համար ենթադրվող գործառույթների համընկնելը:

Բանագետ Տորք Դալայանը «Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդագրույցի» հոդվածում խոսում է հարվածային և լարային նվագարանների առասպելաբանական ծագման, դրանց ունեցած գործառնական նշանակության և էության մասին (էջ 48-59): Հեղինակը, քննելով Այգեկցու և Պլուզի հաղորդած ավանդագրույցները, նշում է, որ դրանք, առնչվելով տարբեր կրոնների պատկանող գաղափարախոսական ուղղությունների հետ, արտացոլում են գտել ոչ պաշտոնական կրոնական գրվածքներում, ուստի կարելի է ենթադրել, որ այս ավանդագրույցը բանահյուսական և հոգևոր տեքստերի միաձուլվածք է: Նվագարաններն ունեցել են մեղսահարույց էություն, որի մասին եղած քրիստոնեական պատկերացումը տարածված էր միջնադարյան Հայաստանում: Գուսանական արվեստի հանդեպ եղած բացասական վերաբերմունքը հասկանալի է, որովհետև, ըստ եկեղեցու, հենց գուսաններն էին հեթանոսական վիպասքեր երգողները: Ավանդագրույցը ցույց է տալիս, թե ինչպես են Կայենի սերունդների անիծված լինելը և երգարանների ստեղծումը կապվում հենց նրա զարմի հետ: Ըստ ավանդագրույցի՝ Կայենի ցեղի կանայք պճնվելով և նվագարաններով գայթակղում են Սեթի ցեղի տղամարդկանց, այդ պատճառով էլ Աստծո սիրելի որդիները օտարանում են Աստծուց: Հայ բոշաները համարվում են Կայենի զարմեր, որովհետև նրանց ևս, ինչպես գնչուներին, բնորոշ է պճնասիրությունը և սերը նվագածության հանդեպ: Տորք Դալայանը նշում է, որ և՛ Վարդան Այգեկցու, և՛ Հովհաննես Երզնկացի Պլուզի ավանդած տարբերակները միջնա-

դարյան բանահյուսության գեղեցիկ նմուշներից են, և որ Կայենյանների ու Սեթյանների մասին դիցաբանական վերոնշյալ պատկերացումները հարատևել են մինչև իսկ XX դ.՝ մասնավորաբար դրսևորվելով բոշաների վարած նեղ՝ մարդկանց գայթակղելու, «քաղաքականությամբ»:

Ազգագրագետ Լիլիթ Սիմոնյանը «Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին. ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու «Բան չափեալ 'ի սրբազան տեղիս աշխարհիս հայոց» հետազոտության մեջ (էջ 36-47) մանրամասնորեն ցույց է տալիս Երեմիայի քարտեզի և Թովմայի պոեմի ստեղծման ժամանակից մինչև մեր օրեր տեղի ունեցած փոփոխությունների ընթացքը: Այդ փոփոխությունները վերաբերում են ոչ միայն սրբավայրերի մոռացմանը կամ վերածնմանը՝ որպես պատմական հուշարձանների, այլև ուխտագնացության դրդապատճառների և դրանց հետ կապված ավանդազրույցների, նաև ժողովրդական պաշտամունքի ձևերին: Հեղինակը ցույց է տալիս, թե սրբավայրերի որ մասն է պահպանել կենսունակությունը, և որոնք են հիմնովին մոռացվել: Նշում է, որ ըստ ազգագրական գիտարշավների տվյալների՝ որոշ դեպքերում ուխտագնացության ավանդույթը պահպանվել է մինչև մեր օրերը, ինչպես Սաղմոսավանք, Տեղերի վանք, Վարդաբլուրի Սրբ Սարգիս ևն, մյուս դեպքում էլ դժվարությամբ են նույնականացվում սրբավայրերը, իսկ ուխտագնացությունը կա՛մ մարել է, կա՛մ դարձել պատահական այցելության վայր, դրանք Արշակունյաց և Գառնիի վանքերն են, Բաշգութարան-Ստեփանոսի ուխտը:

Երկրորդ բաժինն ընդգրկում է ազգագրական կամ բանահավաքչական դաշտային հետազոտությունների հիման վրա գրված հոդվածները:

Ազգագրագետ Հակոբ Չոլաքյանը «Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները» վերտառությամբ հոդվածում (էջ 62-74) ներկայացնում է Սիրիայի Անտիոքի շրջանի հայաբնակ գյուղերում տարածված փողային և հարվածային երաժշտական գործիքները: Նա նշում է, որ այդ շրջանի հայերը սերտ հարաբերություններ ունեին արաբախոս և թյուրքախոս գյուղերի բնակիչների հետ, և հարսանիքների ժամանակ փոխադարձաբար հյուրընկալվում էին միմյանց: Բնականաբար, հյուրերն իրենց ուրախությանը մասնակից դարձնելու համար մեծ տեղ էին հատկացնում պարեղանակներին՝ խնջույքները սկսելով թմբուկի հարվածներով: Հ. Չոլաքյանը յուրաքանչյուր գործիքի մասին խոսելիս տալիս է նաև դրա թյուրքական կամ արաբական անվանումները:

Ազգագրագետ Հարություն Մարությանի «Արիեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուշում (ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի» աշխատանքում (էջ 75-84) անդրադարձ է կատարում վերոնշյալ քաղաքների արիեստագործական հարուստ ավանդույթներին, որոնք, որոշակի փուլեր անցնելով, հասել են մինչև մեր օրեր: Հեղինակը քննարկման նյութ է դարձրել գորգագործության և փայտագործության կենսավարումը այս շրջանում: Ըստ նրա՝ Տավուշում գործել են տարբեր տեսակի գորգեր, սակայն խորհրդային տարիներին ամենաշատ գործվող, լայն տարածում ունեցող կամ այլ կերպ ասած՝

«բրենդային» գորգը համարվում է «դեղինաքյունջը», որի հեղինակը Նունուֆար Էդիլյանն է. այս գորգի ստեղծումը թվագրվում է 1905 թվականով:

Ազգագրագետ Արգամ Երանոսյանը «Հայոց տոհմաճառերի ազգագրական ուսումնասիրություն. հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ» հոդվածը (էջ 85-92) նվիրել է հայոց տոհմաճառերի տիպաբանական ուսումնասիրությանը: Նա հայոց տոհմաճառային մշակույթը ձևավորող չորս ժամանակաշրջան է առանձնացրել՝ XIX դ. առաջին կես, XIX դ. վերջից XX դ. սկիզբ, խորհրդային շրջան և հետխորհրդային շրջան: Երանոսյանը նշում է, որ տոհմաճառը՝ որպես կարևոր տեղեկատվություն հաղորդող տեսողական նյութ, առկա է ընտանիքների, տոհմերի մասին պատմող գրեթե բոլոր գրքերում:

«Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ» հոդվածում (էջ 93-103) ազգագրագետ Հասմիկ Հարությունյանը խոսում է հայ ժողովրդական բժշկության դարավոր ավանդույթների մասին: Ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի՝ ժողովրդական բժշկության կենսունակությունը պայմանավորված է արհեստավարժ բժշկության հանդեպ բնակչության որոշակի մասի թերահավատությամբ: Հաշվի առնելով, որ կաթն ու կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բուժամիջոցների մեջ ուրույն տեղ են ունեցել՝ հեղինակը մանրամասնորեն քննում է դրանց նշանակությունը, օգտագործման յուրահատկությունները, նաև այժմյան կենցաղավարումը:

Էթնոբուսաբան Անժելա Ամիրխանյանը կատարած դաշտային ազգագրական նյութերը ամփոփել է «Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուշում» աշխատանքում (էջ 104-113): 2009-2015 թթ. ուսումնասիրությունների շնորհիվ նա գրանցել է 20-ից ավելի վայրի բուսատեսակների անվանումներին և դրանց գործառույթներին վերաբերող բանահավաքչական նյութեր: Շատ թթուներ առատորեն կիրառվում են գարնան և ամռան սկզբին, իսկ որոշները՝ ձմռանը: Հեղինակը նշում է թթուների գործածության առանձնահատկությունները, թթու դնելու ավանդական եղանակները, թթուների պահածոյացման նոր եղանակները:

Ազգագրագետ Գարեգին Գրիգորյանը «Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում» հոդվածում (էջ 114-122) անդրադարձ է կատարում հարևանների, ազգակիցների, համայնքների միջև ավանդականորեն ձևավորված փոխօգնությանը: Նշում է, որ փոխօգնության ցուցանիշը, ըստ էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունների, հատկապես Տավուշի մարզում բավական բարձր է՝ 68%:

Ազգագրագետ Թորգոմ Աղանյանի աշխատանքը «Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի խնդիրները ետադետյան Գյումրիում» (էջ 123-130) նվիրված է Գյումրու մշակութային ադապտացիայի, մշակութային էկոլոգիայի խնդիրների վերլուծությանը: Մասնավորապես խոսում է Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքով մարդկանց կրած բարոյահոգեբանական և սոցիալական զրկանքների և դրանց թողած ազդեցության մասին:

Մշակութային մարդաբան Գոհար Ստեփանյանի «Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ»

հետազոտությունը (էջ 131-141) առանձնանում է նրանով, որ այս իրողության քննության աղբյուրը համացանցն է՝ Դիմագիրը (Facebook): Հեղինակը ներկայացնում է կրճքով կերակրելու (ԿԿ) ավանդական և արդի պրակտիկաները: Ըստ նրա՝ ԿԿ ընթացքի փորձությունների զգալի մասը պայմանավորված է ավանդական մոտեցումների արդիականությամբ, որոնք որոշակի փոխհարաբերության մեջ են մտնում նաև մեր ժամանակների մոտեցումների հետ: Գ. Ստեփանյանը փաստում է, որ եղել է վկայություն, ըստ որի՝ առաջին վեցամսյակում տղայի և աղջկա հագուստների միջև առանձին տարբերակում չի նկատվել, ինչն էլ խոսում է այն մասին, որ նորածնի սեռային տարբերակման համար ևս անցումային է համարվել առաջին վեցամսյակը:

Մշակութային մարդաբան Յուլյա Անտոնյանի «Հայաստանում խաչքավորի պակաս չկա. խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում» ազգագրական ակնարկը (էջ 142-153) վերաբերում է խաչքավորի պաշտոնի սոցիալական գործառույթներին և դերակատարման փոխակերպումներին: Խոսելով խորհրդային տարիների մասին՝ հեղինակը նշում է, որ այդ շրջանում խաչքավորն ուներ խորհրդանշական պաշտոն, որը ծիսական խորհրդի մեջ որևէ կարևոր նշանակություն չի ունեցել: Ժամանակակից Հայաստանում խաչքավորի կերպարն ակնհայտորեն ձեռք է բերել նոր իմաստներ և սոցիալական ավելի նշանակալից դերակատարում. գործնական դաշտում խաչքավորը դառնում է եկեղեցու մեկ տարվա պաշտոնական հովանավորը, առանձին դեպքերում այդ պաշտոնը դառնում է բազմամյա: Գաղափարախոսական դաշտում էլ խաչքավորը պետք է միավորի ներկայացուցչական, հովանավորչական և որոշակի հանրային արժեքների մարմնավորման իմաստները:

«Դաշտային հետազոտությունները» եզրափակում է բանագետ Լուսինե Ղուեյանի աշխատանքը (էջ 154-164), որտեղ քննության է առնվել «Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի արդի վիճակը»: Այն ներկայացնում է 2008-2015 թթ. դաշտային դիտարկումների շնորհիվ հավաքված նյութերը:

Երրորդ՝ «Տեքստաբանական հետազոտություններ» բաժնի հոդվածները վերաբերում են միջնադարյան մատենագրական և նոր ժամանակների բանահյուսական տարբեր տեքստերի բանագիտական քննությանը:

«Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկում» (էջ 166-176) մշակութաբան Սիրանույշ Առաքելյանը ցույց է տալիս անեծք-օրհնանքի մշակութային ընկալումները, դրանց բնույթը և հավատալիքային հենքը, անեծքների տեքստային կառուցվածքը և մուտպմաններին ուղղված անեծքները:

Հետաքրքիր է բանագետ Արմեն Սարգսյանի «Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի արտացոլումը հայկական անեկդոտներում» հետազոտությունը (էջ 177-186), որտեղ ներկայացված են թաղման ծիսակարգի հետ կապված հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ: Ա. Սարգսյանը, տարբեր իրավիճակներով պայմանավորված, մահամերձի՝ մահվանից առաջ

արտահայտած ցանկության, հանգուցյալին լողացնելու, գերեզման փորելու, հոգեհացի, հանգուցյալի հիշատակը հավերժացնող տապանաքար դնելու, տապանաքարային գրությունների թեմաներին վերաբերող զավեշտներ է ներկայացնում, որոնք ցույց են տալիս մարդկանց՝ անգամ ցավի մեջ չընկճվելու, տոկունություն և կենսախնդություն պահպանելու հատկանիշները:

Բանագետ-հեքիաթագետ Մարինե Խեմչյանը «Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում» (էջ 187-198) ուսումնասիրության մեջ անդրադարձ է կատարում *Աստված* բառի հիշատակություններին, Աստծո միջամտության տեսակներին, որոնք վերաբերում են հերոսի խնդրանքը լսելուն, հերոսին երազում խորհուրդներ տալուն, ժառանգի մոտիվին և առանց խնդրանքի նվիրատվության և միջնորդավորված նվիրատվության թեմաներին:

Բանագետ-հեքիաթագետ Գոհար Մելիքյանի «Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» աշխատանքը (էջ 199-207) ներկայացնում է հայ ժողովրդական հեքիաթներում առկա պատկերացումները հերոսուհիների ողջախոհության, հնարամտության և կանացի հմայքի մասին: Անդրադարձ է կատարվում պատմողի և նյութը հավաքագրողի սեռի խնդրին, Գրիմ եղբայրների՝ «Գյուղացու խելացի դուստրը» հեքիաթին և դրա հայկական տարբերակին, այլաբանությունների մեկնությունների մոտիվներին, ինչպես նաև օջախի սիմվոլիկային:

Ժողովածուի վերջին՝ «Բանագիտության և ազգագրության պատմություն» բաժնում ընդգրկված է համշենագետ-բանագետ Սերգեյ Վարդանյանի՝ «Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության ուսումնասիրության պատմությունից» հետազոտությունը (էջ 210-228): Այստեղ հեղինակը, պահպանելով ժամանակագրական հերթականությունը, անդրադարձ է կատարում Թուրքիայում և Կենտրոնական Ասիայում բնակվող կրոնափոխ համշենահայերից գրառված բանահյուսական և բարբառագիտական նյութերին:

Բանագետ Թամար Հայրապետյանը «Հովսեփ Օրբելու բանահավաքական և բանագիտական գործունեությունը» հոդվածում (էջ 229-240) ներկայացնում է մեծանուն գիտնականի անձը, հայ քաղաքական և մշակութային կյանքում նրա ունեցած դերը: Խոսելով Օրբելու կատարած հսկայածավալ աշխատանքի մասին՝ Թ. Հայրապետյանը նրան բնորոշում է որպես հնագետ, վիմագրագետ, աղբյուրագետ, բարբառագետ: Անդրադառնում է նաև Օրբելու ազգագրական-բանահավաքական գործունեությանը:

Ազգագրագետ Վարդիթեր Մադաթյանի «Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքերում. «Ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19-20-րդ դդ.)» աշխատանքը (էջ 241-259) ներկայացնում է խորհրդային և հայ ազգաբանությունում արյունաազգակցական հարաբերությունների ուսումնասիրությունները, մասնավորաբար Տավուշում այդ խնդրին առնչվող գրականությունը և աղբյուրները:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ ՀԱԻԱ 4-րդ հատորում ընդգրկված հոդվածների հեղինակները յուրովի են մոտեցել իրենց առաջ դրված խնդիրներին, սակայն որոշ հոդվածների պարագայում երբեմն պակասում է հստակությունը: Անշուշտ, կարելի էր քննության նյութը ավելի տարողունակ ներկայացնել, որը հնարավորություն կտար ընթերցողին առավել լավ պատկերացնելու երևույթի էությունը: Այդուամենայնիվ, ժողովածուն հարուստ է նորույթներով և հայոց պատմամշակութային ժառանգության զանազան ոլորտներին վերաբերող հոդվածներով: Հատկանշական են նաև հատորի կուռ կառուցվածքը, տրամաբանորեն տարբերակված ենթաբաժինները՝ ըստ իմաստային ոլորտների և կատարված ուսումնասիրությունների մեթոդաբանության, ինչպես նաև հոդվածների նույնական կառուցվածքը և հղման համակարգի ընդհանուր սկզբունքները:

ԱՆԱՀԻՏ ԽԵՉՈՅԱՆ